

## Mõniste Talurahvamuseumi tutvustav tekst

Mõniste on 800 elanikuga, metsadest ümbritsetud piirkond Lõuna-Eestis, Rõuge vallas, Eestimaa kõige lõunapoolsemas tipus.

Geograafiliselt on Mõniste maismaa-saar keset suuri soo-alasid. Ida-Lääne suunas lõikab selle saare pooleks Mustjõgi, Riia lahte suubuva Koiva lisajõgi. Põhjapoolne Saru ja lõunapoolne Mõniste on olnud alati kaks omaette piirkonda. Lai Mustjõe org, kohati 1-2 km laiuse üleujutatud alaga, takistas enamiku aastast nende piirkondade omavahelist suhtlemist.

Kahel pool jõge kanti ka erinevaid rahvarõivaid, põhjuseks see et põhjapoolse kalda rahvas kuulus aastasadu Urvaste kihelkonda, kirikuga Harglas, lõunapoolne Koivalinna kihelkonda, kirikuga Koivalinnas. Jõe lõunakalda rahvarõivastel olid lätipärased sõba- ja võomustrid, kanti ka lätipäraseid ehteid. 17. sajandi lõpus loodi ühine Hargla kihelkond ja kirikuks jäi sellest ajast Hargla kirik.

**Mõniste Talurahvamuseum on Eesti kõige vanem vabaõhumuuseum.**  
Muuseum on asutatud 1948. aastal ja muuseumikogudes on üle 13 tuhande eksponaadi.

Tutvustame selle piirkonna kolme ajajärgu elu-olu:

**Kiviajal - 3500 aastat tagasi;**

**Tsaariajal - 19. sajandi lõpul, 150 aastat tagasi;**

**Eestiajal - 20. sajandi esimesel poolel, 80-100 aastat tagasi.**

## KIVIAEG

Kõige vanemad leiud sellest piirkonnast on 3500 aasta vanused kivikirved. Kas kirveste kasutajad on olnud kõige esimesed selle paiga asustajad, ei ole teada, kuid teada on see, et venekujuliste (paadikujuliste) kivikirveste omanikud tulid siia piki Koiva jõge Riia lahest. Siit rändasid nad omakorda edasi piki Mustjõge lääne suunas.

Võrus, Roosisaarel asuva muistsel asulakohal on leitud merevaigust valmistatud esemeid. Nende esemete rännutee sai alata ainult Riia lahest. Teine tähtis asulakoht on Missos, Pulli järve läheduses Siksälil, mille elanikud samuti on sinna rännanud siit mööda Koiva lisajõge - Vaidva jõge.

Tõenäoliselt olid kivikirveste kasutajad praeguseks välja surnud Soome-Ugri hõim, Koiva maarahvas ehk Leivud. Selle tõestuseks on, et Mõniste murdekeeles on palju arhailisi sõnu, keel on väga erinev kogu ülejäänud Lõuna-Eesti murretest, samas on paljud sõnad kasutusel Lätimaal, Koiva ümbruse rahvaste murdekeeltes, liivi ja soome keeles.

Kiviaega tutvustavad püstkojad kalapüügi ja jahiriistadega on rekonstruktsioon. Kiviaegset elamut sellest ajast säilinud ei ole. Esemed mida tutvustame on valmistatud väljakaevamistel leitud esemete koopiatena. Püstkoda oli elamuna kasutusel mitme tuhande aasta vältel. Talvised püstkojad olid valmistatud massiivsed, latid kaetud pealt kasetohu ja mätastega, püstkoja keskel asus tulekolle. Suvised püstkojad olid kergesti lahtivõetavad, ilma sisemise koldekohata, väikesed ajutised püstkojad olid kasutusel jahi ja kalaretkedel.

## 19. SAJANDI LÕPU TALUÕU EHK RAHVAKEELES „TSAARIAJA“ TALU

**Väike popsitalu**, mille hooned, talusisustus ja tarbeesemed on valmistatud 19. sajandi lõpul, aastatel 1850-1900.

Kogu Lõuna-Eesti piirkond oli 19. sajandil vaene, kuid liivastel ja savistel mäekinkudel asuv Mõniste oli seda eriti. Mets ja maa kuulusid veel mõisnikele, kõik vähegi tasasemad alad olid mõisa põldude all.

Talud asusid enamasti mäekinkudel ja jõekallastel, kohtades, mis olid põlluharimiseks kõlbmatud. Ka selle paiga kohta, kus praegu asume, on 1684. aasta mõisamaade kaardile kirjutatud - „maa mis ei kõlba mitte millekski“. Sellisel, mitte millekski kõlbaval maal, pidi talupoeg mõisatöö kõrvalt oma pere toitmisega toime tulema.

**Selles talus oli kolm põhihoonet: rehielamu, ait ja saun.** Nendele lisaks olid talul väiksemad, ajutised ehitised: suveköök, sea-aedik varjualusega ja aganate hoidmise ruum rehealuse otsas - kõlgus. Sea-aedikut ja kõlgust praeguseks säilinud ei ole.

Taluõue hoonete asetus on tüüpiline sellele paikkonnale. Rehielamu peamine sissekäik asus hoone õhtupoolsel küljel, kus kevadel lumi kiiremini sulas. Rehetarel oli kaks akent, pisem õhtupoolsesse külge ja suurem hommikupoolsesse külge. Ait asus rehielamu lõunapoolses otsas, rehielamu läheduses.

Sauna asukoht oli tavaliselt rehielamust kaugemal, ka see saun asus algselt metsa ääres, kuid hiljem paigutati õuele. Õuel asub ka kooguga kaev, selle küla ainuke põhjaveetoitega lahtine salvkaev. Kogu küla käis varem just sellest kaevust joogivett võtmas, sest vesi oli väga puhta maitsega.

Taluõue ümbritses, kuuse ja kadakaokstest tihedam varbaed mis hoidis õues siblivaid kanu rebaste eest. Hõredam lattaed kaitses põlde kodu- ja metsloomade eest.

### REHIELAMU

**Mõniste Talumuuseumi rehielamu on ainuke Eestimaal säilinud vanemasse rehielamute tüüpi kuuluv rehielamu.** Hoone on ehitatud Mehka Kalamehe poolt 1879. aastal ja selles elati kuni 1912. aastani. Konstruktsioonilt on hoone koerakaela-seosega rõhtpalkehitis. Palkide otsad ja vaheseinad on toetatud kividele. Kivide vahele, esimese palgikorra alla on paigutatud vahetatav palk - muldhirs. Muldhirsi alla on topitud väiksemad kivid, et palki maapinnast isoleerida. Seinad on tihendatud sambla ja saviga. Katusekatteks on Mõnistes kasutatud pilliroogu, mida sai lõigata lähedalt, Mustjõe kallastelt.

Rehielamu koosneb kolmest ruumist: eeskambrist, rehetoaast ja rehealusest.

**Eeskambrisse** sisenemisel uksepiida taga on näha palgiotsale põletatud mõisniku, Otto v. Wulfi nimetähed. Nähtavale kohale alles jäetud nimetähtedega sai tõestada, et palgid on saadud mõisast teopäevade eest, st ausal teel. Tõenäoliselt oli selle tõestamine mõnikord vajalik, sest ehitised püsisid mitusada aastat ja selle jooksul vahetusid nii mõisnikud kui talumehed.

Eeskamber on ruum, kus hoiti tööriistu, hobuserakmeid, toidunõusid. Vanematel rehielamutel see ruum puudub. 1850-ndatel aastatel ehitatud hoonetel on eeskamber juba olemas. Eeskamber ehitati nii, et rehetoaas oleva reheahju üks kõlg on eeskambri seinaks ja soojendab ka eeskambrist.

**Rehetuba** on seestpoolt tahatud palkidest ruum. Paremal esinurgas asub suur reheahi, tagaseinas on seinapalkide vahele on kinnitatud latid, parred. Uksepiit rehetoa ja eeskambri vahel on väga madalal, et lae all püsiks soe õhk. Ahju kütmisel tuppa tulnud suits lasti paakil ukse kaudu välja, suitsupiir oli tavaliselt 20 cm uksepiidast allpool. Aknad, omakorda, oli vaja teha suitsupiirist madalamale. Madala laega rehetoas olid aknad tihti nii madalal et jäid talvel pooleldi lume sisse. Sellises kitsas ja madalas ruumis olid ainult kõige tarvilikumad esemed, voodi, laud järidega, pikk magamispink ahju kõrval ja veetoober nurgas.

Ahju ees asetses „sandikivi“. „Sandikiviks“ nimetati kivi, mille peal oli võimalik istuda või hagu raiuda. Kivini kehtis nn. „sandi õigus“ st. külakorda käiv kodutu võis tulla rehetoas ainult „sandikivini“, istuda kivil, teha perenaise poolt antud lihtsamaid töid, murda hagu või koorida kartuleid. Tavaliselt teda kaugemale ei lubatudki, söögi ajal anti sandile eraldi kausike ja magamisasemeks laotati seina äärde põrandale kasukas või põhukott. Kehtis kord, et kodutut ei tohtinud minema ajada, kodutul oli õigus ühes talus olla nädal aega. Laupäeval käis kodutu kõige viimasena saunas, pesi seal oma rõivaid, kuivatas neid saunaahju kohal ja läks pühapäeval järgmisesse tallu.

## **Pere elukorraldusest rehetoas**

**Toitu valmistati ahjus.** Suvisel ajal oli neli söögikorda, talvisel ajal kolm. Hommikul soojendati õhtul allesjäänud toitu ja söödi kõrvale leiba ja piima. Lõunaks võeti põllule kaasa leib ja leivakõrvane, n. kohupiim või suitsurasv, kõrvale joodi lõssi või vadakut. Lõunasöök praeguses mõistes, tuli suurematesse taludesse mõisate eeskujul, kui talutöödel olid sulased ja perenaine jäi koju lõunaks toitu valmistama. Tavaliselt oli kõige tugevam söögikord õhtul, peale tööd, siis valmistati putru või suppi, keedeti kartuleid vms. ja söödi leiba kõrvale. Suvisel pikal päeval, kui peale õhtusööki oli veel vaja tööle minna, söödi õhtul piima-leiba lisaks.

**Leiba küpsetati üks kord nädalas,** laupäeval. Ettevalmistused selleks algasid juba neljapäeval, mil perenaine jahvatas leivateoks vajaliku koguse jahu ja tõi tuppa soojenema. Reedel alustati leivataigna tegemisega. Laupäeva lõunast hakati kütma reheahju leibade küpsetamiseks. Sel päeval vajas ahi tugevamat kütmist. Tavaliselt sai ahi kuumaks õhtupoolikul. Reheahju kolde põrand puhastati tuhost ja sinna asetati leivapätsid küpsema. Kui leivad olid küpsenud, pandi nad rehetoa lauale, rätiku alla jahtuma ja ahju pandi hauduma pudru ja liha.

## **Magamine**

Perenaise magamisasemeks oli ruumi tagaseinas asetsev voodi. Peremehe magamisasemeks oli lavats või pink vastu ahjukülge. Peremees töötas põllul või metsas ja vajas soojemat magamiskohta. Kõige väiksema lapse häll rippus kuuselatist kiige otsas ema voodi kõrval, veidi suuremad lapsed magasid laial ahjupealsel. Veel suuremad lapsed magasid partel, põhukottidel. Suuremad poisid, kes käisid koos isaga põllutöödel või metsas, magasid eeskambri, vastu ahjukülge ja suvisel aja rehielamu lakas. Ruumpuudusel kasutati magamiseks ka saunalava.

## **Töötegemine.**

Suurema osa **talvisest päevast** askeldas perenaine rehielamus ja kõrvalhoonetes. Laste järele vaatamine, toidu valmistamine, riiete pesemine-parandamine, sügistalvel ketramine ja kevadtalvel kangaste kudumine, olid tubased tööd. Enamuse **suvisest päevast** töötas perenaine koos peremehega põllul või heinamaal. Sellel ajal võeti ka lapsed töötegemise juurde kaasa, kõige väiksem koos hälliga. Kui väike laps ei vajanud enam rinnaga toitmist, võis teda jätta suuremate laste valve alla koju.

**Peremees ja suuremad poisid töötasid aasta-ringi õues.** Seda kui meesterahvas oli päeval ajal toas, peeti suureks eksimuseks. Isegi vanad ja haiged mehed katsusid päevaseks ajaks minna toast välja, teha õues rehapulki või muud kergemat tööd. Erandiks olid ainult väga

külmad talvepäevad, kui peremees võttis töö tuppa kaasa, parandas puunõusid, tööriistu või vankrirattaid.

**Sügisel, vilja kuivatamise ajal viidi rehetoa pingid- lauad aita. Parred asetati laiali kogu rehetoa ulatuses ja partele toodi kuivama viljavihud.** Reheahju kütmine oli peremehe töö. Hommikul vara pandi reheahi küdema, peremees valvas kogu päeva ahju juures, et tuli ei saaks minna viljavihkude kallale. Õhtuks, kui terad hakkasid viljapeadest pudenema, laaditi viljavihud soojalt, luugi kaudu, rehealusesse.

Rehepeksmine oli naiste ja laste töö. Peremees pani veel samal õhtul partele valmis uued viljavihud järgmiseks päevaks. Kogu pere magas sel ajal rehetoa põrandal, põhul. Tihti tilkusid partele toodud viljavihud vihmaveest või sulavast lumest. Vihmasel sügisel, kui vili ühe päevaga kuivaks ei saanud, lasti tuli ahjus kustuda ja hommikul hakati uuesti kütma.

**Rehealune** on kolmas ruum sellest hoonest. Kuivatatud viljavihud laaditi luugi kaudu rehealusesse. **Algul rabati viljavihke vastu rabamispinki.** Niimoodi rabades tulid viljapeadest välja suuremad terad, seemneviljaks. Järgmisena asetati viljavihud põrandale ritta, viljapead keskele kokku.

**Nüüd hakati viljavihke kootidega peksma.** Viljapeks oli tolmune töö ja peksmise ajal laternas tuld tavaliselt ei süüdatud. Et sellises olukorras mingitki korda luua, lauldi rehe peksmise ajal pikki rehepeksulaule. Laulmine hoidis töötajate virgena ja andis tööle rütmi. Samas teati ka laulusõnade järele, millal keerata viljavihkudel teine külg. Kui terad olid peade seest välja pudenenud, mindi ao-unele. Hommikul, valgel ajal, raputati terad põhu seest põrandale, põhk viidi õue kuhja, terad sõeluti ja pandi koos aganatega kottidesse. Kui juhtus olema tuuline ilm, siis kohe ka tuulati.

**Tuulamiseks** kasutati suurt ja väikest **sarja**, mis riputati rehealuse ukse kohale, laepalgi külge. Tuulamiseks avati mõlemad rehealuse ukсед, vili koos aganate ja põhuprahiga asetati sarjale. Viljaterad pudenesid läbi sarja, rehealuse põrandale pandud riidele, põhupraht jäid sõelale. Suurem sari eraldas pikemad viljakõrred, väiksem, tihedam, väiksemad prahid. Terade hulka jäid viljakestad – **aganad**. Tuulise ilmaga viis tuul aganad uksest välja ja riidele pudenes puhas vili. Kui ei olnud parajasti sobiva suunaga tugevat tuult, oodati vajalik ilm ja tuulati korraga mitme päeva vili.

**Rehe all toimus ka linavarte esmane töötlemine.** Linavarte kuivatamisega alustati kohe pärast rukkirabamise lõppu. Linavarred kuivatati partel ja kuivatatud varred murti edasise töötlemise jaoks katki e. **lõugutati**. Selle tööga eraldusid linakiud varretükikestest.

Lõugutatud linavarred keerati veidi rulli, et nad ei läheks omavahel sassi, laaditi virna ja jäeti hilissügiseseks edasiseks töötlemiseks. Hilis-sügiseste, niiskete ilmadega rabati linakiud puhtaks varem katki murtud e. lõugutatud linavarretükidest, kammiti, keerati koonlaks ja viidi hoiule rehielamu lakka. Sügiseste põllutööde lõpust algas linade ketramise aeg, mis kestis jõuludeni, mõnikord ka küünlapäevani.

**Talvisel ajal oli rehealune loomade elupaik.** Suuremates taludes olid 19. saj. lõpuks juba ehitatud eraldi laudad, kuid seal, kus loomi oli vähe, oli selline, sajanditega kujunenud eluviis ratsionaalsem. Loomad ja inimesed olid kõrvuti ruumides, külmade ilmadega kulus ühises hoones kehasoojuse hoidmiseks vähem sööta.

Väga külmal ajal sündinud lambatalled toodi koos emaga inimeste juurde, soojemasse ruumi, kanad elasidki rehetoa ja korjasid mahapudenenud raasukesi kogu talve läbi. Lapsed said omakorda ahjukütmise ajal, kui tuppa tuli palju külma õhku, minna loomade juurde, kus sel ajal oli soojem.

18.-19. sajandi taluelu inspekteerinud pastor August Vilhelm Hupel on kirjutanud, et talumehel oma kitsas, pimedas ja umbses talutoas on palju tervislikumad elamistingimused kui mõisnikul külmas, kõledas ja niiskes mõisahoones. Suits hävitas haigustekitajad ja halva lõhna, iga päev vahetus ahju kütmisel kogu ruumi õhk. Halvana on mainitud seda, et taluelanike seas on palju suitsust tingitud silmahaigusi, ka täielikku pimedaksjäämist suhteliselt noores eas.

## SAUN

Saun on ehituslikult rehielamuga sarnane. Hoone on palkidest, palgid ühendatud "koerakaelala" liidesega. Sauna katuseks on algselt olnud **kisklauad**, hiljem pilliroog. Saunaruumis asub algne küttekolle-keris. Tagaseinas on lava. Akna aset täitis ilma klaasita ava, **pajauk**, mille sai luugiga sulgeda.

Sauna kütmisel tuli suits koldest, läbi kerisekivi-vahekohtade, saunaruumi ja soojendas õhku. Kütmise ajal hoiti paja-auk lahti, sealtkaudu läks suits välja. Selline, eesruumita saun on olnud siinkandis valdav. Sauna tulles riputati riided sauna välisseinale ja sealt võeti ka puhtad riided. Vee soojendamiseks võeti kindaga keriselt kuum kivi ja asetati puust veetoobrisse, külma vee sisse. Pärast vee soojenemist asetati kivid jälle kerisele tagasi.

### Saunal oli seitse ülesannet:

1. pere pesemiskoht. Tavaliselt köeti sauna laupäeva õhtupoolikul, mustemate tööde, nagu sõnnikuveo ajal, ka tihedamini;
2. riiete pesemise koht talvisel ajal;
3. ravitsemise koht, kuuma auru ja maarohtudest vihtadega püüti jagu saada palavikust ja liigesevaludest;
4. liha suitsetamise koht;
5. laste sünnitamise koht, sünnituse ajaks köeti saun et ema saaks olla muudest pereliikmetest eraldi ja oleks sooja vee kasutamise võimalus ema ja lapse pesemiseks;
6. surnud inimese pesemise koht;
7. magamiskoht, mida kasutati ruumipuudusel, ka raskelt haigeid põetati saunas.

## VANA AIT

Ehituslikult on ait sarnane eelmistele hoonetele, erandiks on see, et aidal oli paksudest kisklaudadest põrand. Aida katus oli tavaliselt samuti olnud pilliroost, kuid see aidahoone on ehitatud 1895. aastal, kui juba kasutati hoonete katmisel laastukatuseid.

Mõniste kandi aidad erinevad muudest Lõuna-Eesti aitadest sellepoolest, et ait ehitati tavalise väikese hoone sarnane, ilma etteulatava katuseviiluta ja selle all oleva aida-mademeta.

Aidal oli tavaliselt kaks osa:

**Suurem osa, viljaait**, kus hoiti puutünnide, sees vilja, soolaliha, hapukapsaid, rasva, mett, soola. Väiksemate vitsikute sees piima, võid, hapukoort, kohupiima. Aidas hoiti ka kogu nädalaks valmis küpsetatud leivapätsid. Leivapätsid püsisid värskemadena viljatünnis, vilja sees. Suitsutatud liha riputati soolaga keedetud linases kotis aida lakka kust perenaine seda jaopärast lõikas.

Selles talus asus aidas ka käsikivi. Suuremates taludes võis käsikivi olla ka aidamademel või rehealusel. Käsikivil jahvatati leiva või pudru tegemiseks ühe toidukorra jaoks vajaminev jahukogus. Loomadele vajaminevat jahu jahvatati korraga suuremas koguses või käidi vesiveskis jahvatamas.

**Väiksem osa, rõiva-ait**, kus hoiti rõvakirstudes kangaid ja pühapäevarõivaid, samuti puhtaid igapäevarõivaid. Pärast pesemist viidi puhtad rõivad aida, et neile ei tekiks rehetoa suitsuhaisu.

Jüripäevast toodi rõiva-aita voodi ja leeris käinud tüdrukud võisid tulla suveks aita magama. Talveks viidi voodi eeskambrisse poistele magamiseks ja kevadel toodi jälle aita tüdrukutele. Poisid magasid suviti lakas.

## 20. SAJANDI ALGUSE KÜLAKAUPLUSE HOONED

Mansardkorrusega kauplusehoone, kaubakuur ja ait.

### KAUPLUSE AIT ehk UUS AIT

Ehitatud 1936. aastal kaupluse aidaks. Praegu eksponeerime selles hoones 20. sajandi alguse külaseppade ja talumeeste töövahendeid:

**Mesindustooteid**, võib pidada Mõniste kõige vanemaks kaubagrupiks. 600 aastat tagasi, Üexküllide pärimisdokumentides on pärandatud mesilaste karjamaid. Künlad olid ainukeseks võimaluseks pimedal ajal valgust saada ja linnades vajati suures koguses künlavaha. Ka iga talu juurde kuulusid mesipakud, kuid nii mesi kui vaha kasutati seal oma pere tarbeks.

### Külasepa töövahendeid ja sepiseid

Saru küla sepp Juhan Lepp oli üle kihelkonna kuulus oma adrahõlmade valmistamise oskuse poolest. Temalt on saadud adrahõlma valamise vormikast ja adrahõlma valamise šabloon. Oma oskused oli sepp õppinud Koivalinna sepalt, kõrge rauasisaldusega soomaaki sai kaevandada Lätimaa- Eestimaa vahelisest Sinisaare soost. Valmistatud adrahõlmad olid kvaliteetsed ja neid oli kasutusel kogu Lõuna-Eestis. Siiski oli see töö väga keeruline ja kokkuvõttes õnnestus ehk iga viies adrahõlm. Vigased adrahõlmad läksid uuesti sulatamisele.

### Puuseppade töövahendeid

Need tööriistad olid sarnased kogu Lõuna-Eestis. Nendega valmistatud puuesemetel, puuseppade toodangul, on väga vähe kaunistusi – väljalõikeid ja dekoore. Tavalistel tarbeesemetel puuduvad need üldse, mõned kaunistuslikud elemendid on riidekirstudel. Tavaliselt on esemele lõigatud ainult valmistamise aastaarv.

**Metsatöölise ja ehitusmeeste** tööriistad asuvad tagumisel seinal- kirved, saed, palkide mõõtmise sirkel, tahmanöör palkidele joone tõmbamiseks, hobujõul töötav laudade lõikamise seadeldis, lintsaag.

**Kingsepatööriistad** nahaõmblemise masina ja kingaliistudega asuvad kingsepa töölaual, mille ees olevale toolile on lõigatud aastaarv 1822.

**Rätsepa tööriistadeks** on õmblusmasin, käärid, pressraud ja presspakk. Kõik eelnevad meistrimehed tegid tööd omaenda kodus, siis rätsep rändas oma õmblusmasina ja pressrauaga ühest talust teise. Tavaliselt kord aastas kutsuti tallu rätsep, kes siis kogu perele vajaminevad „pühapäevavarõivad“ valmis õmbles. Tavalised tööriided õmbles iga perenaine ise. Peenekoeliste „poekangaste“ ostmise võimalusega 20. sajandi alguses, tekkis vajadus rätsepa ja õmblusmasina järele. Rikkamatesse taludesse hakati ostma õmblusmasinaid, nendega töötamiseks korraldati õmblusmasinate kursusi.

**Kalapüügivahendeid:** võrgud, ahingud, õngelatt, vähimõrrad. Mõniste on rikas jõgede poolest, kuid kiirevoolulised jõed pole kuigi rikkad kalade poolest. Kalapüüki ei ole peetud kuigi oluliseks elatuse allikaks. Kalapüügiga tegelesid väiksemad poisid ja vanad mehed, kes enam tõsisest meestetööst osa ei saanud võtta. Kalapüük oli ka karjalaste meelistegevus.

## KAUBAKUUR

Hoone on 1926. aastal ehitatud kaupluse laoruumiks, kus hoiti bensiini, masinaõli, lupja, tsementi, sordirauda, ehitusmaterjale ja naelu. Nende müük toimus kuuris.

1957. aastal ehitati hoone ümber muuseumi avafondihooneks, kus hoiame eelmise sajandi alguse majapidamistarbeid, hoburakmeid, põllutööriistu ja hobu-transpordivahendeid.

**Esimese ruumi riiulitel hoiame mitmesuguseid toiduvalmistamisega seotud masinaid.** Piima separaatoriga e. rahvakeeles koorelahutajaga eraldati piima seest koor. Võimasinaga valmistati hapendatud koorest või. Eksponeeritud on neli erinevat võimasinat. Kaks väiksemat ja üks suurem talus valmistatud võimasin ja üks tööstuses valmistatud võimasin.

Alumisel riiulil on juustupress. Juustu valmistamise oskused olid saadud Mõniste mõisast. Mõniste mõisas valmistati eelmise sajandi alguses juustu suurtes kogustes. Juustu realiseeriti Euroopasse, mitmetesse maadesse, kuni Itaaliani.

Ülemisel riiulil on kohvi pruunistamise pannid ja kohviterade jahvatamise masin. Keskmisel riiulil rasvamasinad, mis 20. sajandi alguse talusesse osteti suitsupekti hakkimiseks. Sellest ka esialgne nimetus, rasvamasin.

Alumisel riiulil on kapsamasin kapsaste riivimiseks ja tärklisemasin kartulite riivimiseks. Ruumi tagaseina riiulitel on **hoburakmed**.

**Tagumises ruumis on põllutööriistad ja transpordivahendid.** Selle ruumi kõige suurem ese on linavarte murdmise masin. Masin koosneb kahest osast- hobusega veetavast veorattast ja linamurdmismasinast. Veoratas oli nagu mootor, millele sai töömasinaid järele ühendada. Praegu on veorattaga ühendatud linaluude murdmise masin, samuti võis selle järele ühendada rehepeksumasina, linade rabamise ratta või turba purustamise masina.

Veoratta kõrval on „pühapäevasõidu“ transpordivahendid: troska ja saan. Tavalisel tööpäeval, kartulite, sõnniku, heinte, linade, põhu vedamiseks rakendati hobusele järele lihtne kastiga veovanker. Suur pikkvanker vasakul, seina ääres on kaupluse kaubavanker, millega toodi kauplusele kaupa Mõniste raudteejaamast. Ruumi tagumises osas on viljaniidumasin ja heinaniidumasin. Ruumi tagaseinal on vilja koristamise töövahendid, sirbid, rauts ja rautsireha.

Vasakul on erinevad adrad- vanim neist on puukurgedega ader, raudkurgedega ühe hobuse ader ja soader. Puuvelgedega vankril on sõnnikuhark, seinal on harkader kartulivagude ajamiseks, hangud ja rauast servaga puulabidas.

Muuseumi põllutööriistade kogu on palju suurem, lisaks atradele on olemas mitmesugused äkked, vedrud ja veovahendid, kuid väikese ruumi tõttu ei saa neid eksponeerida. Kogu 13 tuhandelisest kogust ongi eksponeeritud üle 2 tuhande eseme ülejäänud on kappides ja riiulitel. Neid eksponeerime näitustel, teemade kaupa.

## KÜLAKAUPLUSE HOONE - MÕNISTE TALURAHVAMUUSEUMI PEAHOONE

Mõniste vanimaks teadaolevaks kaupluseks oli Uti pood, mis töötas juba 19. sajandi lõpul. Kauplus asus 300 m kaugusel koolimajast ja vallamajast, praeguse muuseumi peahoone vastas üle tee. Uti poes on teadaolevalt kaupmeesteks olnud: Eichenbaum, Kond, Ott Anton ja Jaan Henning.

1925. aastal moodustasid 12 kohalikku Mõniste talumeest Uti poe juurde Mõniste Tarvitajate Ühisuse ning otsustasid ehitada uue poehoone. Selleks rentisid nad kaupluse krundiks poe vastas oleva maatüki ja ehtasid sellele kauplusehoone ja kaubalao. Hoone valmis 1926. aastal.

Kaupa telliti kord nädalas. Toidukaubad toodi põhiliselt Tartust, mõned ka Valgast. Tööstuskaubad toodi Tartust ja Tallinnast. Alkohoolsed joogid ja karastusjoogid telliti põhiliselt tehaste ladudest. Riidekaubad saadi Tartust Jänese äri laost. Nahkkaubad Bedraudsel. Moe- ja pudukaubad Vennad Lepad ärist. Majapidamistarbed Paksti käest. Keemiakaubad Jürgensoni käest ja LTK ladudest. Valgast toodi kaup Puhk ja poegade käest, õlu toodi Tartu Alecoqist, kompvekid Kawe vabrikust.

Kauba teekond kulges rongidega Tallinn-Tartu-Valga-Mõniste. Mõniste kitsarööpmelise raudtee jaamast toodi kaup kohale hobuveokiga. Mõnikord telliti ka suurema kaubakoorma äratoomiseks veoauto kohalikult auto-omanikult.

1931. aastal tekkis kaupmeestel ootamatu võlg, mida ei suudetud ettenähtud ja jooksul tasuda. 1933. aasta veebruaris nimetati kauplus ümber B. Kuuse segakaupluseks ja Tarvitajate Ühisuse kaupa enam müügile ei võetud.

B. Kuuse segakaupluse kaupmeesteks on olnud:

1933-1934 Kirch Richard

1933-1937 Lepp Richard

1934-1937 Kuus (Lepp) Linda

1937-1940 Pihu Elmar (Viimase kaupmehe foto on näha kaupluse müügiroomi tagaseinal).

1940. aasta veebruaris registreeris B. Kuus kauplusehoone, kui peremehe vara, mida tema on 10 aastat vallanud enda nimel.

Kauplus töötas kuni 1940. aastani. Sama aasta suvel avastasid talumehed, et kauplusehoone on tühi, kuid õuel kõndis ringi võõras mees, kes väitis olevat Kaldmaa nimeline ning ta olevat kauplusehoone B. Kuuselt ostnud.

Oma lühikese eluea jooksul läbis kauplus mitu pankrotti. Keerukate skeemidega ajas kaval äriees eduka kaupluse pankrotti, et saada vastvalminud kauplusehoone omanikuks. Sõja puhkemine katkestas kavala plaani ja hoone võeti riigile. 1940.-1957. aastani oli hoones külanõukogu ja raamatukogu, hiljem õpetajate korterid.

Alates 1957. aastast on hoone kasutusel Mõniste Talurahvamuuseumi peahoonena. Hoones on eksponeeritud 20. sajandi alguse külakauplus, kaupmehe eluruum ja pilliruum, ülejäänud ruumid on kasutusel muuseumi tööruumidena.



## Pilliruum

Mõniste on olnud läbi aegade laulurahvas, 1935. aastal on rahvalaulude koguja Herbert Tampere kirjutanud oma välitööde aruandes: „**Hoopis erilaadse laulude ala moodustavad Hargla kihelkonna idavallad Mõniste, Saru ja Vastse-Roosa - nõndanimetatud Mõniste-maa. See on üks rikkalikumaid laulumaid Eestis ehk küll siingi vana traditsioon näitab kiiret hävinemise tendentsi.**“ (Tampere 1935: 20).

Sünnipärane musikaalsus ja vajadus sel teel ennast väljendada, avaldus juba lapsena. Karjalapsed valmistasid pajupille, roopille ja puukoorest karjasepasunaid. Viiside vilistamine ja vilistades linnulaulu matkimine harjutas kuulama ja mälus talletama pikki meloodiaid.

Kehvad majanduslikud olud ei võimaldanud pille osta ja nii valmistas iga tõsine huviline endale pilli ise. Eksponeeritud on kolme kohaliku kandlemeistri valmistatud kannel ja viiul. Ruumis on eksponeeritud ka 1926. aastal loodud Haridusseltsi puhkpilliorkestri pillikomplekt, kooliharmonium ja **kaks klaverit**: tahvelklaver ja tiibklaver, mis on pärit Mõniste mõisast.

## Kaupmehe eluruum

Ruum oli hoone ehitamise järgselt kasutusel kaupmehe eluruumina, kus asusid riidekapp ja kummutid, diivan, laud ja toolid, õmblusmasin, lilleriul ja puhvetkapp. Eluruumis olevad massiivse välimusega kardinapuud pärinevad Mõniste mõisast.

## Külakaupluse müügiruum

Kaupluseruum on taastatud 1926. aastal valminud kaupluse eeskujul, riulid, lett, nagid ja kaubad asuvad samades asukohtades. Kaupluse peasissekäik asus ruumi maanteepoolisel küljel. Uksed olid suletud raske raudlatiga.

Peauksest vasakul asus hoburakmete varn, heeringatünn ja petrooleuminõu.

Vasakul seinas jookide riul, kus praegu eksponeeritud eelmise sajandi alguse napsu- ja karastusjookide pudelid. Jookide riuli kõrval asus toidunõudele ja majapidamistarvetele riul, selle peal ja kohal majapidamises kasutusel olnud tarbevahendid. Nurgas asus tangainete hoidmise kirst, kus hoiti riisi- ja mannakotte.

Vastasseinal olid riulid niitide, nõelte, nõopide, riidevärvide, sigarettide, tubaka ja kirjatarvete hoidmiseks, riulite peal reas kohvrid ja kandekotid.

Parempoolne riul oli kommikarpide küpsiste, kakao ja kohvipakkide hoidmiseks.

Klaasist akendega sahtlikesed olid eri sorti kommide ja küpsiste hoidmiseks. Lahtitõmmatavad, liikuvad sahtlid olid soola ja suhkruga hoidmiseks.

Paremal pool asusid riiderullide ja rõivakauba riulid, mida näitame seina-pannoona.

Akna all, paremal asus nipsasjakeste- lõhnaõlide, juukseõlide, kammide kapp.

Laial letil on 20. sajandi alguse kaubakaal ja arvelaud. Vana arvelaud oli letil aukohal, sellega löödi ostu kulud kokku, sedasi ka praegu. Kaupluses on müügil ka väike valik esemetest, millele kuju ja otstarve on 100 aastat muutumatuna püsinud.

Omaaegses külakogukonnas polnud pood pelgalt sisseostude tegemise koht, vaid ka omamoodi seltsielu keskus. Siia tuldi suhtlema ja uudiseid vahetama. Külapoed pakkusid ka teatud sotsiaalabi – ajutiste makseraskuste korral võis poodnik usaldusväärsetele klientidele müüa vekslit peale või soodsama hinnaga. Kauba eest tasuti sularahas. Praegusel ajal tuleb müüja külastajatele vastu ja maksta saab ka pangakaardiga.

## Täname küllastamast Mõniste Talurahvamuuseumi!